

УДК 343.94] : 341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.34>

ПРАВИЛА СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ: КРИМІНАЛЬНИЙ ТА ЦИВІЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Музичук К.С.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності*

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-4153-8558
e-mail: katiamuzychuk@gmail.com*

Зарадюк З.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності*

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-3364-9565
e-mail: zaradiuk.zoriana@vnu.edu.ua*

Музичук К.С., Зарадюк З.В. Правила справедливого правосуддя: кримінальний та цивільний аспекти.

У статті досліджується проблема можливого використання правил справедливого судочинства (далі – процесуальних правил, правил), вироблених Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) в кримінальних провадженнях, для цивільних проваджень.

Європейський суд з прав людини здійснює оцінку справедливого судочинства судами країн-підписантів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) на основі поєднання імперативних приписів кримінальних процесуальних кодексів цих країн та вироблених ним правил справедливого судочинства в кримінальних провадженнях.

Встановлено, на основі вивчення практики ЄСПЛ, що правилам справедливого судочинства властива гнучкість (уточнення, розвиток їх тлумачення Судом, застереження від помилкового використання) і вони є інструментом подолання прогалин у національному законодавстві.

Виходячи із пункту 1 статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції відділяти кримінальний аспект цієї норми від цивільного. Для цього посилалися на критерії Енгеля, встановлені ЄСПЛ для визначення поняття «кримінальне обвинувачення» в прецеденті «Енгель та інші проти Нідерландів» від 08.05.1976.: 1. Визначення правопорушень в національному праві. 2. Характер правопорушення. 3. Суворість покарання.

Помітили, що Суд вважає, що при аналізі справедливості цивільних процедур він може черпати натхнення (з відповідним коригуванням) з принципів справедливого суду кримінального контексту статті 6 Конвенції, оскільки держави мають більшу свободу дій у розгляді цивільних справ. Врахували, що правило є складовою частиною принципу (впливає з нього); при цьому мають дотримуватись гарантії справедливого судового розгляду.

Остаточно встановили, що використання правил справедливого правосуддя кримінальних проваджень у цивільних провадженнях допустиме, з відповідним коригуванням для цивільного контексту (з дотриманням гарантій справедливого судового розгляду) відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. Крім того, дотримуючись аналогії до визначення поняття «правило» в кримінальному провадженні, запропонували власну дефініцію.

Правила справедливого правосуддя – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін провадження.

Ключові слова: ЄСПЛ, правила судочинства, кримінальний процес, цивільний процес, процесуальні гарантії, гнучкість правил, справедливий, прозорий та ефективний розгляд судових справ.

Muzychuk K.S., Zaradyuk Z.V. Rules of fair justice: criminal and civil aspects.

The article examines the problem of the possible use of the rules of fair trial (hereinafter referred to as procedural rules, rules) developed by the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR, the Court) in criminal proceedings for civil proceedings.

The European Court of Human Rights evaluates the fair trial by the courts of the signatory countries of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention) based on a combination of the mandatory prescriptions of the criminal procedural codes of these countries and the rules of fair trial in criminal proceedings developed by it.

It was established, based on the study of the practice of the ECtHR, that the rules of fair proceedings are characterized by flexibility (clarification, development of their interpretation by the Court, warnings against erroneous use) and they are a tool for overcoming gaps in national legislation.

Based on Article 6(1) of the Convention, “Right to a fair trial,” they separated the criminal aspect of this provision from the civil aspect. To this end, reference was made to the Engel criteria established by the ECHR for defining the concept of “criminal charge” in the precedent “Engel and Others v. the Netherlands” of May 8, 1976: 1. Definition of offenses in national law. 2. Nature of the offense. 3. Severity of punishment.

It was noted that the Court considers that, when analyzing the fairness of civil proceedings, it can draw inspiration (with appropriate adjustments) from the principles of fair trial in the criminal context of Article 6 of the Convention, since states have greater discretion in civil proceedings. We have taken into account that the rule is an integral part of the principle (it follows from it); at the same time, the guarantees of a fair trial must be observed.

It was finally established that the use of the rules of fair trial in criminal proceedings in civil proceedings is permissible, with appropriate adjustments for the civil context (in compliance with the guarantees of a fair trial) in accordance with Article 6(1) of the Convention. In addition, following the analogy with the definition of the concept of “rule” in criminal proceedings, they proposed their own definition.

The rules of fair trial are a set of procedural actions of the court developed by the ECHR to regulate the course of court proceedings in order to ensure fairness to the parties to the proceedings.

Key words: ECHR, rules of procedure, criminal procedure, civil procedure, procedural guarantees, flexibility of rules, fair, transparent and efficient consideration of judicial cases.

Постановка проблеми. Правила справедливого судочинства (далі – процесуальні правила; правила) є важливим правовим інструментарієм, виробленим Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ; Суд), з допомогою якого наднаціональний судовий орган оцінює справедливість та ефективність судочинства в національних судах. При вивченні практики ЄСПЛ помічено велике число правил у кримінальних провадженнях. Постала проблема з’ясування можливості застосування цих правил у цивільному судочинстві.

Мета дослідження полягає у з’яванні можливості застосування процесуальних правил кримінальних проваджень в цивільному судочинстві.

Стан опрацювання проблеми. Останніми роками активізувалися пошуки науковців та суддів щодо особливостей використання процесуальних правил ЄСПЛ в забезпеченні національними судами справедливого правосуддя. Серед зарубіжних дослідників Андріане Дорсман, Дінеке де Грот, Естер де Рой, Херман ван дер Меєр; вітчизняні – Н.Є. Блажівська, М.М. Гнатівський, А.Є. Костін, Б.С. Моніч, К.С. Музичук, М.В. Онішук, Г.І. Усик. Разом з тим, проблемі можливого використання процесуальних правил кримінальних проваджень в цивільних справах приділялось недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Оскільки практика ЄСПЛ визнана в Україні [1], то його напрацювання, включаючи правила справедливого правосуддя, мають використовуватись в українському судочинстві.

Правилам справедливого правосуддя характерні особливості. По-перше, наднаціональний суд не пропонує дефініції поняття «правило». По-друге, правила, хоча є автономним поняттям (вико-

ристовуються не окремо, не суверенно), а поряд з імперативними приписами процесуальних кодексів: саме тоді забезпечується справедливий, прозорий та ефективний розгляд справ. Правила пропонують оптимальний, однаковий для всіх національних судів порядок з'ясування справедливості судового розгляду. По- третє: це поняття відсутнє в національному законодавстві, зокрема в Кримінальному процесуальному кодексі України [2]. По-четверте: їм характерна гнучкість (в різних справах Суд уточнює це поняття, розвиває тлумачення правил, застерігає від неправильного використання). Правила ЄСПЛ розроблені так, що є змога на їх широке тлумачення; вони в значній мірі доповнюють національне законодавство. По-п'яте, правила не підміняють норми процесуальних кодексів, а сприяють вирішенню проблемних питань, не врегульованих на законодавчому рівні.

Правила справедливого правосуддя спостерігаються, в більшості, у тих випадках, коли ЄСПЛ розглядає кримінальні справи. Можливо саме тому, спираючись на практику Суду, науковці пропонують власні дефініції, наприклад: правила – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін кримінального провадження [3, с. 45]. Або: правила – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою ЄСПЛ [4, с. 286].

Оскільки справедливість судочинства національних судів ЄСПЛ встановлює дотримуючись статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [5], вирішено з'ясувати можливості застосування правил справедливого судочинства кримінальних проваджень для цивільного провадження. Обидва аспекти відображені у пункті 1 статті 6 Конвенції. Відповідно кримінальний аспект права на справедливий суд включає: *«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить його спір щодо його прав ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»*. Аналогічно, цивільний аспект права на справедливий суд: *«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, його прав та обов'язків цивільного характеру»* [5].

Для вирішення поставленої проблеми необхідно розмежуємо кримінальне провадження від цивільного провадження. З цієї метою посилались на так звані «критерії Енгеля», встановлені ЄСПЛ для визначення поняття «кримінальне обвинувачення»:

1. Відображеність правопорушення в національному праві.

Встановити, як національне законодавство класифікує протиправне діяння: як кримінальне чи дисциплінарне або і те і інше одночасно. Це не більше ніж відправна точка. Отримані таким чином дані мають лише формальну та відносну цінність.

2. Характер правопорушення.

Обвинувачення особи в будь-якій дії чи бездіяльності, що суперечить правовій нормі, яка регулює певну діяльність, держава може застосувати проти неї дисциплінарне, а не кримінальне право.

3. Суворість покарання.

В суспільстві, де діє принцип верховенства права, покарання у вигляді позбавлення свободи віднесені до «кримінальної сфери», за виключенням тих (правопорушень – *К.М., З.З.*), які за своїм характером, тривалості та способі реалізації не можуть вважатись такими, що наносять відчутний збиток [6, п. 82].

Зокрема, вважає Суд, якщо правопорушення, за своєю юридичною класифікацією, природою та ступенем тяжкості передбаченого покарання є дисциплінарним, стаття 6 Конвенції у своєму кримінальному аспекті не є застосовною у справі. Тоді застосовується цивільний аспект статті 6 Конвенції, оскільки національне законодавство дозволяє оскаржити дисциплінарні покарання в суді [7, п. 36-37].

Щодо можливого застосування правил справедливого судочинства кримінальних проваджень у цивільних провадженнях, спираємось на такі факти.

Факт перший. Суд зазначив, що хоча гарантії справедливого суду можуть відрізнятися в кримінальних і цивільних справах, все ж при аналізі справедливості цивільних процедур він може черпати натхнення (з відповідним коригуванням) з принципів справедливого суду в кримінальному контексті статті 6 Конвенції, оскільки держави мають більшу свободу дій у розгляді цивільних справ [7, п. 46; 8, п. 152].

Факт другий. Правовий зв'язок між принципом та правилом, встановлений у роботі [4, с. 285] на основі прецеденту: «...із вказаного вище загального принципу витікають дві вимоги. По-перше, неявка свідка повинна мати вагоме обґрунтування. По-друге, коли обвинувальний вирок заснований виключно мірою на показаннях особи, яку обвинувачений не міг допитати чи забезпечити її допит, чи то в ході розслідування чи в ході судового провадження, права захисту можуть бути обмежені до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції (так зване правило єдиного чи вирішального доказу)...» [9, п. 119]. Очевидним є те, що правило є складовою частиною принципу (впливає з нього).

Факт третій. Суд вважає, що для визначення свого підходу до справи він повинен спочатку розглянути питання, чи, і якщо так, то якою мірою, гарантії справедливого судового розгляду, розроблені у його прецедентній практиці згідно зі статтею 6 § 1 в контексті кримінального провадження, можуть бути доречними для цивільного контексту [7, п. 44, 46, 47].

Зауважимо, що процесуальні гарантії – це система встановлених процесуальним законом умов, за яких проводиться як діяльність у цілому, так і кожна процесуальна дія зокрема, і які визначають зв'язок і послідовність проведених дій і прийнятих рішень [10, с. 19].

Оскільки рішення ЄСПЛ є джерелом формування правової системи, норми якої відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини та процесуальному регулюванню, стверджуємо про допустимість використання правил в цивільних провадженнях. Варто підкреслити, що кінцевою метою використання процесуальних правил є забезпечення загальної справедливості як кримінальних, так і цивільних проваджень з питань, пов'язаних із правами, гарантованими Конвенцією.

Серед процесуальних правил, вироблених ЄСПЛ у кримінальних провадженнях, зустрічаються такі, які застосовні у цивільних провадженнях без відповідного коригування. Зокрема правило, яке вказує на шляхи тлумачення і застосування законодавства: «Суди повинні тлумачити і застосовувати національне законодавство з дотриманням логіки європейської системи судочинства» [11].

Більшість процесуальних правил кримінального судочинства, разом з тим, потребують відповідного коригування для цивільного контексту. Так, у випадку зміни складу суду першої інстанції в кримінальному провадженні, ЄСПЛ дотримується правила: «Зміна складу суду першої інстанції після допиту важливого свідка призводить до повторного допиту цього свідка» [12]. Із врахуванням відповідного коригування для цивільного провадження, можна стверджувати: «Зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка позивача чи відповідача призводить до повторного заслуховування цього свідка».

Висновуючи сказане, можна стверджувати, що використання правил справедливого правосуддя кримінальних проваджень у цивільних провадженнях допустиме, з відповідним коригуванням для цивільного контексту (з дотриманням гарантій справедливого судового розгляду) відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. Дотримуючись аналогії до вищенаведеної дефініції поняття «правило» [3, с. 45], пропонуємо власне.

Правила справедливого правосуддя – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін провадження.

Висновки. Спираючись на прецедентну практику ЄСПЛ встановлено, що правила справедливого судочинства, які використовуються в кримінальних провадженнях, можуть бути застосовні, з відповідним коригуванням, в цивільних провадженнях. Ці правила вживаються разом з імперативними приписами процесуальних кодексів та з дотриманням процесуальних гарантій. Запропоновано дефініцію поняття «правила», універсальну як для кримінальних, так і для цивільних проваджень. На перспективу подальших пошуків виносимо виділення правил ЄСПЛ, притаманних саме цивільному судочинству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року. № 3477- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: ips.ligazakon.net/document/T124651?an=2020_05_19.

3. Музичук К.С., Полетило П.С. Етимологічний підхід до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму українських та зарубіжних словників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. № 92. Ч. 5. С.43-47. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.82.5.5>.
4. Полетило П.С. Правова позиція ЄСПЛ щодо процесуальних правил встановлення справедливості судового розгляду в кримінальних справах. *Юридичний вісник*. Одеса, 2023. № 6. С. 283–289. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.35>.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: зб. законод. актів: станом на 19.04.2023 р. К., 2023. 102 с.
6. Engel and Others v. the Netherlands, judgment of 08 June 1976, European Court of Human Rights.
7. Cavca v. the Republic of Moldova, judgment of 09 January 2025, European Court of Human Rights.
8. López Ribalda and Others v. Spain» [GC], judgment of 17 October 17, 2019, European Court of Human Rights.
9. Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom [GC], judgment of 15 December 2011, European Court of Human Rights.
10. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
11. Ibrahim and Others v. the United Kingdom” [GC], judgment of 13 September, 2016, European Court of Human Rights.
12. P.K. v. Finland”, judgment of 09 July, 2002, European Court of Human Rights.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Музичук К.С., Зарадюк З.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0